

Dijital Medya Alanında Eşitsizlik ve Sömürü İlişkileri: Dijital Kapitalizm, Gözetleyici Kapitalizm, Dijital Uçurum ve Platform Kapitalizmi Kavramlarına Genel Bir Bakış

Yılmaz Alışkan¹

Özet

İnternetin 1990'lı yıllardaki yükselişi, başlangıçta demokratikleşme, eşitlik ve sınırsız bilgi paylaşımı ideallerini taşıyan ütopyacı bir söylemle şekillenmiştir. Bu erken dönem vizyonu, internetin merkezizetsiz yapısının özgürleştirici bir potansiyel barındırdığı inancına dayanmaktaydı. Ancak, neoliberal ekonomik politikaların küresel ölçekte yaygınlaşması ve kapitalist birikim rejimlerinin dijital alana nüfuz etmesiyle birlikte, bu özgürlükçü söylem önemli bir dönüşüm geçirmiştir.

Sürecin analizinde dört temel kavramsal çerçeve öne çıkmaktadır. Dijital kapitalizm, interneti kullanıcı faaliyetlerinin “ücretsiz emek” olarak sömürüldüğü bir “dijital sosyal fabrika”ya dönüştürmüştür. Gözetleyici kapitalizm ise insan davranışlarını hammaddeye dönüştürerek metalaştırmakta ve yeni bir birikim rejimi tesis etmektedir. Dijital uçurum olgusu, teknik erişim sorunlarının ötesine geçerek beceri, içerik üretimi ve dijital okuryazarlık boyutlarında derinleşmekte ve mevcut sosyo-ekonomik eşitsizlikleri yeniden üretmektedir. Platform kapitalizmi ise tekelleri dijital platformların veri, ağ etkileri, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanda hegemonik bir tahakküm kurduğu yapıyı temsil etmektedir.

Ancak bu hegemonik yapı mutlak değildir. Hacker hareketleri, ortak üretim modelleri ve platform kooperatifçiliği gibi alternatif yaklaşımlar, dijital alanın yeniden kamusallaştırılması ve demokratikleştirilmesi yönünde direnç odakları olarak hala güncelliğini korumaktadırlar. Bu alternatif modeller, dijital teknolojilerin toplumsal fayda ve kolektif çıkar doğrultusunda yeniden yapılandırılmasına olanak sağlama potansiyeli taşımaktadır.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım
Email: yilmaz.aliskan@dicle.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-2761-6740

Nihayetinde, dijital geleceğin niteliği kapitalist sömürü mekanizmaları ile kolektif çıkar arasındaki bu mücadelenin seyrine bağlı olarak şekillenecektir. Bu süreç, dijital teknolojilerin toplumsal ilişkileri dönüştürme kapasitesinin demokratik denetim ve kolektif yarar ilkeleri doğrultusunda nasıl yönlendirileceği sorusuna verilecek yanıtla doğrudan ilişkilidir.

Giriş

İnternetin 1990'lı yıllarda yaygınlaşması, bilginin özgürce dolaşımına dayalı, demokratikleşme, eşitlik ve katılımcı yurttaşlık ideallerini besleyen ütopyacı bir vizyonu beraberinde getirmiştir. Bu dönemde dijital ağlar, merkezi otoriteleri aşındıran ve bireyleri güçlendiren yeni bir kamusal alan olarak tasavvur edilmiştir. Ancak bu özgürlükçü ve eşitlikçi projeksiyon, tarihsel olarak neoliberal rasyonalitenin yükselişi ve sermaye birikim süreçlerinin dijital mecraayı içselleştirmesiyle keskin bir dönüşüme uğramıştır. İnternet, kısa sürede piyasa mantığının hâkim olduğu, verinin metalaştırıldığı, gözetim mekanizmalarının yaygınlaştığı ve eşitsizliklerin derinleştiği bir çatışma alanına dönüşmüştür. Bu çalışma, dijital medya alanındaki eşitsizlik ve sömürü ilişkilerini, dijital kapitalizm, gözetleyici kapitalizm, dijital uçurum ve platform kapitalizmi kavramları üzerinden eleştirel bir perspektifle analiz etmeyi amaçlamaktadır. İnternetin kamusal bir umut olarak doğuşundan başlayarak, onun nasıl olup da küresel sermayenin hegemonik tahakkümünün en ileri mevzilerinden birine dönüştüğünün izini sürecek ve bu süreçte karşı geliştirilen alternatif arayışları değerlendirecektir.

1. İnternetin Yaygınlaşması: Özgürlük ve Eşitlik Vizyonu

1990'lar internetin kamusal, kültürel ve ekonomik alanlarda merkezi bir konum kazandığı bir tarihsel eşik olarak değerlendirilebilir. İnternetin yükselişi, Soğuk Savaş sonrası dönemin küreselleşme dalgası, neoliberal yeniden yapılanma ve iletişim teknolojilerindeki radikal dönüşümler ile iç içe geçmiştir. Bu bağlamda internet, yalnızca teknik bir altyapı ya da iletişim aracı olarak değil, aynı zamanda “bilginin serbest dolaşımı” ilkesine dayalı yeni bir toplumsal düzenin mümkün kılınacağına dair ütopyacı projeksiyonların odak noktasına yerleştirilmiştir (Bkz: Negroponte, 1996).

Bu ütopyacı yaklaşım, bilginin kamusal erişime açılmasının demokratikleşme, katılımcı yurttaşlık ve kültürel eşitlik idealleriyle uyumlu olduğunu varsayan bir entelektüel atmosferde kök salmıştır. Nitekim internetin sınırları aşan yapısı, ulus-devletlerin egemenlik biçimlerine meydan okuyan, merkezîyetçi iletişim düzeneklerini çözmeye aday bir iletişim uzamı olarak tanımlanmıştır (Barlow, 1996). Ancak bu özgürlükçü vizyon, çok

geçmeden sermaye birikim süreçleriyle ve dijital tekelleşmenin yükselişiyle çatışma içine girmiştir.

1990’larda hâkimiyet kazanan neoliberal akım, internetin bir tür serbest piyasa laboratuvarı olarak düşünülmesine yol açmıştır. Bu dönemin ideolojik çerçevesinde, dijital ağların devlet müdahalesinden azade bırakılarak kendi kendini düzenleyen yapılar halinde işlev göreceği ve böylelikle demokratikleşmeyi teşvik edeceği yönünde güçlü bir inanç mevcuttur (Barbrook ve Cameron, 1995). Ancak bu vizyon, kısa sürede Silikon Vadisi’nin “Kaliforniya ideolojisi” olarak adlandırılan teknolibertaryen söylemiyle iç içe geçmiştir. Bu söylem, bir yandan bireysel özgürlük, katılım ve yaratıcı özerklik ideallerini savunurken, öte yandan piyasa temelli girişimciliği neredeyse doğal bir ilerleme yasası gibi meşrulaştırmıştır (Barbrook ve Cameron, 1995). İnternetin serbest piyasanın demokratikleştirici gücünü perçinleyeceğine dair bu öngörüler, kapitalizmin internet alanını domine etmesiyle birlikte kırılmaya uğramıştır. Windows, Apple, Amazon, Google ve Facebook gibi platformlar, bilgi dolaşımını merkezileştirerek interneti “ortak yarar” ilkesinden uzaklaştırmış; dijital kamusalılığı ticarileştiren ve kullanıcı pratiklerini metalaştıran yeni egemenlik biçimleri ortaya çıkarmıştır.

İnternetin erken dönem ütopyacılığını besleyen en önemli pratiklerden biri, kuşkusuz hacker kültürüdür. Hacker etiği, bilginin serbestçe dolaşması, otorite karşısında şüphecilik ve teknolojik yeniliğin kolektif üretimle mümkün kılınması gibi normatif ilkeler etrafında şekillenmiştir (Levy, 1984; Taylor, 1999). Bu kültür, yalnızca teknik bir beceri seti değil, aynı zamanda mevcut toplumsal düzeneklere karşı alternatif bir etik-politik tutum olarak da okunabilir.

Özgür ve Açık Kaynak Hareketi, bu kültürel arayışın kurumsallaşmış biçimidir. Linux gibi projeler, gönüllü işbirliği ve katılımcı üretim modelleri aracılığıyla, bilginin metalaştırılmasına karşı kolektif bir direniş alanı açmayı amaçlamıştır (Bauwens, 2009). Benkler (2001, 2006), bu modeli “ortak üretim” (peer production) kavramıyla teorik çerçeveye oturtarak, açık kaynak ekosisteminin ne piyasa ne de hiyerarşik firmalar aracılığıyla açıklanamayacak yeni bir üretim biçimini temsil ettiğini göstermiştir.

Bununla birlikte, hacker kültüründen türeyen “hacktivism” pratikleri, yalnızca teknik müdahaleler değil, aynı zamanda politik bir özneleşme biçimi olarak görülmüştür. Hacktivist hareketler, bilgi teknolojilerinin demokratikleşme, insan hakları ve ifade özgürlüğü mücadelelerinde etkin bir araç olarak kullanılabileceğini göstermiştir (Jordan, 2001). Böylelikle internet, yalnızca iletişimsel bir araç değil, aynı zamanda politik eylemin ve toplumsal dönüşümün yeni bir zemini olarak kabul edilmiştir.

Ancak bu özgürlükçü yaklaşım kısa sürede dijital kapitalizmin dinamikleriyle yüzleşmiştir. McKenzie Wark (2004), *A Hacker Manifesto*'da bu gerilimi, “hacker sınıfı” ile bilgiyi metalaştıran “vektörel sınıf” arasındaki yapısal çatışma üzerinden kavramsallaştırır. Ona göre, bilginin serbest dolaşımını savunan üretici güçler, giderek sermaye birikiminin mantığına tabi kılınmıştır. Neoliberalizmin tarihsel bağlamda kazandığı hegemonya, yalnızca ekonomik alanı değil, kamusal alanı da derinden dönüştürmüştür. Harvey'in (2005) belirttiği üzere neoliberal rasyonalite, devletin yeniden yapılandırılmasına, eşitsizliklerin derinleşmesine ve kamusal hizmetlerin piyasa mantığına terk edilmesine yol açmıştır. Bu bağlamda internet de, başlangıçta temsil ettiği özgürlük ve eşitlik vizyonunu giderek kaybetmiştir. Dijital kamusal alan, ticarileşme ve gözetim mekanizmalarıyla kuşatılmıştır.

Bugün internetin demokratikleşme potansiyelini yeniden değerlendirmek için, 1990'ların ütopyacı yaklaşımları yalnızca nostaljik bir hatırlama için değil, mevcut dijital düzenin eleştirel bir çözümlemesi için okumak gerekmektedir.

2- Dijital Sermaye Birikimi ve Ticarileşme: İnternetin Kamusal Alanın Çöküşü

2000'li yılların başı, internetin kapitalist üretim ilişkileri içerisine eklenmesinde bir kırılma noktası olarak değerlendirilebilir. Dot-com balonu süreci, sermayenin internet tabanlı teknolojilere yönelik spekülasyon ilgisini gözler önüne sermektedir. Bu süreçte, finansal piyasaların irrasyonel yatırımlarla dijital girişimlere yönelmesi, internetin kapitalist birikim dinamikleri açısından taşıdığı potansiyelin ilk kitlesel işareti olarak kabul edilebilir. Karl Marx'ın (2014) sermaye dolaşımına ilişkin çözümlemesi hatırlandığında, dot-com balonu, kapitalizmin kendi iç çelişkileri içinde gelişen aşırı birikim eğiliminin dijital mecrada aldığı biçim olarak okunabilir. İnternetin kamusal ve katılımcı potansiyelinin hızla sermayeleştirilmesi, kapitalist üretim tarzının her yeni teknolojiyi içselleştirme kapasitesini göstermektedir (Schiller, 1999). Bu aşama kamusal bir alan olarak düşlenen internet piyasanın kurallarına tabi kılınarak yeniden yapılandırılmasına zemin hazırlanmıştır.

Bu dönüşümde Google, Amazon ve eBay gibi şirketler öncü rol oynamıştır. Google'ın iş modeli, kullanıcıların çevrimiçi davranışlarını izleme ve bu davranışlardan elde edilen “davranışsal artığı” (behavioral surplus) reklamcılık sektöründe yeniden değerlendirilebilir bir sermaye biçimine dönüştürmeye dayanmaktaydı (Zuboff, 2019). Amazon'un ticaret pratiği ise, yalnızca bir dağıtım ağı işletmekten ziyade, tüketici verilerini, arz-talep algoritmalarını

ve lojistik süreçleri bütünleştirerek sermayenin dolaşımını hızlandırmıştır. eBay ise kullanıcıların kendi aralarındaki ticareti kurumsallaştırarak, aslında “ücretsiz emek” (free labour) diye tanımlanabilecek gönüllü içerik üretimini ve kullanıcı faaliyetlerini bir artı-değer kaynağına dönüştürmüştür (Terranova, 2000). Bu şirketler, klasik anlamda emek-sermaye ilişkisinin dijital formlara bürünmesini sağlamıştır. Kullanıcıların gündelik etkileşimleri ve davranışları, artık doğrudan kapitalist birikim sürecinin hammaddesine dönüşmüştür.

Web 2.0’ın yükselişiyle birlikte bu sürecin daha da kurumsallaştığı görülmektedir. Kullanıcı tarafından üretilen içeriklerin ve sosyal medya etkileşimlerinin yaygınlaşması, kapitalist üretim açısından yeni bir değerlendirme sahası açmıştır. Burada dikkat çekici olan nokta, görünüşte “ücretsiz” olan hizmetlerin aslında büyük ölçüde veri temelli artı-değer üretimine dayanıyor olmasıdır. Kullanıcılar, sosyal medya platformlarına içerik girerken, yalnızca bir topluluk üretmemektedirler. Aynı zamanda bu içeriklerin etkileşimleri üzerinden reklamcılar için pazar segmentasyonu, tüketici davranışlarının tahmini ve algoritmik yönlendirme mekanizmaları için ham madde sağlamaktadırlar (Fuchs, 2014). Böylelikle, internetin kamusal niteliği yerini metalaştırılmış bir “dijital sosyal fabrika”ya bırakmıştır. Bu sosyal fabrika, Antonio Negri’nin kavramsallaştırdığı biçimiyle tüm toplumsal yaşamı üretim alanına dahil eden yapının dijital çağdaki güncellenmiş ifadesidir (Hardt & Negri, 2000).

Dijital kapitalizmin belirgin özelliklerinden biri de, verinin yalnızca metalaştırılmakla kalmayıp finansal spekülasyonun da konusu haline gelmesidir. Schiller’in (1999) işaret ettiği gibi, bilgi teknolojilerinin kapitalist ağlarla bütünleşmesi, finansallaşmış birikim süreçlerini daha da yoğunlaştırmıştır. Dijital platformlar, kendi sermaye değerlerini, yalnızca reel gelir akışlarından değil, aynı zamanda borsalarda oluşan şişirilmiş beklentilerden devşirmektedir. Bu bağlamda dijital kapitalizm, yalnızca metaların değil, bizzat geleceğin de finansallaştırıldığı birikim biçimini temsil etmektedir. Timo Seidl’in (2023) belirttiği gibi, “metalaştırma ve yıkım” dinamikleri, dijital kapitalizmin hem yaratıcı hem de yıkıcı karakterini ortaya koymaktadır. İnternet teknolojileri, bir yandan üretim süreçlerini kolaylaştırırken, diğer yandan sürekli kriz üreten finansal döngülere eklenmektedir.

Dijital ekonomideki bu dönüşüm, emeğin niteliğini de köklü bir biçimde değiştirmiştir. Terranova’nın (2000) kavramsallaştırdığı “ücretsiz emek”, dijital kapitalizmin belki de en kritik boyutlarından biridir. Kullanıcıların gönüllü katkıları, blog yazıları, forum mesajları, sosyal medya içerikleri,

asında kapitalist değer üretiminin merkezinde yer almaktadır. Bu emek görünmezdir. Klasik ücretli emek ilişkisiyle doğrudan bağlantılı değildir, fakat dijital şirketlerin ekonomik değer üretiminde kritik bir rol oynar. Bu durum, Marx'ın meta fetişizmine dair çözümlemesini yeni bir bağlamda düşündürmektedir: kullanıcılar kendi katılımlarını özgür ve özerk bir faaliyet olarak deneyimlerken, aslında sermaye için ölçülebilir, değiştirilebilir ve satılabilir bir değer üretmektedirler (Fuchs, 2014). Dolayısıyla dijital sosyal fabrika, yalnızca üretim süreçlerinin değil, aynı zamanda gündelik yaşam pratiklerinin de sömürü ilişkileri içerisine çekildiği bir alan olarak varlık kazanmaktadır.

Sonuç itibarıyla, internetin 2000'li yıllarla birlikte hızlanan ticarileşmesi, Marksist bir analiz çerçevesinde yalnızca bir ekonomik olgu değil, aynı zamanda ideolojik bir hegemonya inşası olarak okunmalıdır. Gözetim kapitalizmi, dijital çağın totaliter eğilimlerini temsil eden bir üretim tarzıdır. Demokratik toplumların bu yeni sömürü biçimlerine karşı koyabilmesi, dijital alanın yeniden kamusallaştırılması ve verinin kolektif mülkiyetinin savunulmasıyla mümkündür. Aksi halde, internet, sermayenin denetim mekanizmalarının mutlaklaştırıldığı ve bireysel öznelliğin piyasaya tabi kılındığı bir alan olmaya devam edecektir. Kapitalist birikimin yeni dijital biçimleri, Marx'ın sermaye analizinin günümüzdeki güncelliğini ve zorunluluğunu bir kez daha teyit etmektedir.

3- Mahremiyetin Metalaştırılması ve Gözetim Kapitalizmi

Zuboff'un (2019) "gözetim kapitalizmi" kavramı, bu gelişmelerin ideolojik ve siyasal boyutlarını açığa çıkarır. Gözetim kapitalizmi, insan deneyimini davranışsal veri hammaddesine dönüştürmekte ve bu veriyi tahmin piyasalarında metalaştırmaktadır. Endüstriyel kapitalizmin doğayı üretim için sömürmesi ile gözetim kapitalizminin insan doğasını sömürmesi arasındaki analogi, bu yeni birikim modelinin boyutlarını ortaya koymaktadır. İnsan davranışı, öngörülebilir ve yönlendirilebilir bir kaynak olarak kapitalist değer zincirine eklenmektedir. Bu şekilde bireysel özerklik, piyasa mantığının tahakkümüne tabi kılınmaktadır. Bu süreç, internetin kamusal ve demokratik potansiyelinin adım adım ortadan kalktığını, yerine gözetim ve yönlendirme temelli ticari faaliyeti önceleyen bir iktidar yapısı etkili olmaktadır (Dean, 2009).

Sömürgecinin dijital mekânlara uzanan yeni biçimi olan gözetim kapitalizmi, yalnızca bir ekonomik düzen ya da veri işlemenin işlevsel bir boyutu olmaktan çıkmış, Marksist terminolojideki sermaye birikimindeki artık değer (surplus value) talebini farklılaştırarak sınırları yeniden

çizmektedir. Bu bağlamda mahremiyet, artık bireysel olarak kontrollü bir hak olmaktan çıkarak sermayenin özneleşmesini sağlayan bir meta hâline dönüşmekte, bireyin zihinsel emeğinin değil, davranışsal verilerinin niceliğinin ve kalitesinin sermayeleştirilebilecek bir meta gibi görünmesine imkân tanımaktadır. Diğer bir ifadeyle, kullanıcıların tarama geçmişleri, sosyal medya etkileşimleri ve dijital ayak izleri, neoliberal üretim ilişkileri çerçevesinde kullanıcının özneliğini araçsallaştıran ve dönüştüren bir metalaşma sürecine dâhil edilmiştir (Zuboff, 2019; Lyon, 2018).

Kapitalist üretim ilişkileri bağlamındaki hegemonya mantığı, yalnızca maddi emek artı-değerinin sömürülmesiyle sınırlı kalmayıp, ideoloji üretimi ve toplumsal denetim aygıtlarını da yeniden düzenlemektedir. Gözetim kapitalizmi, kullanıcı davranışını öngörmek suretiyle ne bireylerin kendi özneliğiyle ne de dijital kamu alanına dair özgürlük biçimleriyle uzlaşmak niyetinde değildir. Aksine bu öngörüler, reklâm değil, biopolitik kontrolün yeni bir mimarı haline gelerek hegemonya mücadelesine katılmaktadır (Foucault, 2019; Zuboff, 2019). Cambridge Analytica skandalı, bu süreçte bir etki alanının oluşturulmasında nasıl “piyasa dışı” ama hegemonik politik müdahalelere temel teşkil edebildiğini çarpıcı bir biçimde ortaya koymuştur (Cadwalladr & Graham-Harrison, 2018).

Bu durum, dijital alanın özgürleşme potansiyelinin kaybolduğu anlamına gelmektedir. Burada ne bireyler yarattıkları dijital izler üzerinde tam anlamıyla mutlak egemenliğe sahiptir ne de kolektif biçimde dijital direnişi kurumsallaştıracak bir imkân söz konusudur. Gözetim, kapitalist ilişkiler içinde bireylerin şeffaflaştırılması ve metalaştırılması yoluyla, dijital eşitsizliklerin daha da derinleşmesine yol açmaktadır. Sömürünün biçimi artık yalnızca emek artı-değeri (zihin ve kol emeği) ile sınırlı kalmamakta davranışsal verilerin yeniden üretim süreçlerinde kullanılmasına da uzanmaktadır (Couldry & Mejias, 2019; Zuboff, 2019). Bu, dijital uçurumu beslemektedir. Veri üretimi ve manipülasyona karşı bireysel ve kolektif direnç kapasiteleri arasındaki fark, yeni bir sınıfsal ayrışmayla serpilmekte ve yayılmaktadır.

Yukarıda da belirttiğim gibi; sermaye, artı-değer elde etme sürecini ücretli emek kapsamının ötesine taşıyarak bilişsel ve davranışsal alanları da kesintisiz bir şekilde sömürmektedir. Bu, Marx'ın tanımladığı “artı-değerin sömürüsü”nü davranışsal verilerle genişleten yeni bir birikim rejimi olarak değerlendirilebilir (Mason, 2018; Srnicek, 2017). Sermaye, kullanıcı öznelerin davranışsal kalıplarını emperyalist düzeyde müdahale edilebilir meta veriye dönüştürerek hegemonik söylemin şekillenmesini sağlamaktadır. Bu aynı zamanda dijital panoptikonun yeniden yaygın bir şekilde inşa edilme

sürecidir (Lyon, 2018). Böylelikle dijital alan, gezilmeye açılan alan değil, devinimsel iktidar mekanizmalarının içinden geçen bir gözetim düzlemine dönüşmektedir.

Gözetim kapitalizmi, mahremiyetin metalaşması ve bireysel öznelliklerin kapitalist tahakküm aygıtı olarak yeniden biçimlendirilmesinin kesintisiz bir süreci olarak okunabilir. Bu süreç, ekonomik değer üretimiyle epistemik ve ideolojik hüküm kurma arasında bir zincirleme uyum yaratmaktadır. Dijital özgürlük hayali, kapitalist ilişkilerdeki hegemonik yeniden üretim aygıtlarıyla yerini karamsar bir gelecek beklentisine bırakmaktadır. Gözetim kapitalizmi yalnızca teknolojiyle değil, toplumsal yapı ve ideolojik aygıtlarla iç içe geçmiş yapısal bir dönüşümü de temsil etmektedir.

4- Dijital Eşitsizliklerin Derinleşmesi

Dijital teknolojilere ilişkin başlangıçtaki çeşitlikçi vizyonun aksine, günümüz dünyasında dijital eşitsizliklerin derinleşmesi kuşkusuz en çarpıcı sosyal adaletsizlik biçimlerinden birini teşkil etmektedir. Bu durum yalnızca internet erişiminin sağlanmamasıyla sınırlı kalmamakta, erişimin biçimi ve kalitesi bağlamında da sosyo-ekonomik hiyerarşileri yeniden üretmektedir. Van Dijk (2020), dijital uçurum (digital divide) yalnızca fiziksel erişimle sınırlı kalmamaktadır. Bunun yanında motivasyon, malzeme, beceri ve kullanım düzeylerinde ardışık bariyerler oluşturduğunu ve böylelikle dijital eşitsizliklerin geleneksel sosyo-ekonomik eşitsizlikleri besleyerek yeniden ürettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, erişim sağlansa bile alt yapı eksiklikleri, düşük kaliteli bağlantılar ve sınırlı veri planları gibi unsurların dijital imkanlardan eşitsiz faydalanmayı pekiştirdiğini söylemek açısından belirleyicidir.

Dijital eşitsizliğin erişimin ötesine geçtiği bir başka boyut, dijital okuryazarlık ve içerik üretme kapasitelerinde yaşanan kopukluklarla kendini göstermektedir. Kullanıcılar yalnızca internete bağlanmakla kalmamakta; interneti üretken ve dönüştürücü biçimde kullanabilme kapasitesi bakımından da birbirinden ayrılmaktadır. Özellikle Küresel Kuzey ile Güney arasındaki uçurum, yalnızca altyapı eksiklikleri olarak değil, aynı zamanda eğitim olanakları, dilsel avantajlar, kültürel sermaye ve içerik üretimi imkânları üzerinden de yeniden inşa edilmekte ve derinleşmektedir. Van Dijk'in kuramsal modeli bu kademeli eşitsizliklerin nasıl birbirini beslediğini gözler önüne sermekte ve dijital uçurumun çok katmanlı, süregelen ve yapısal olduğunu göstermektedir (Van Dijk, 2020).

Buna ek olarak, dijital emek dinamikleri, bu eşitsizliklerin yeniden üretimini olağanlaştıran bir başka kritik alandır. Graham vd. (2017), küresel dijital emek

platformlarında çalışanların çoğunun Küresel Güney’de düşük ücretlerle ve güvencesiz koşullar altında istihdam edildiğini vurgulamaktadır. Bu kişiler, emek piyasalarındaki g eşitsizlikleri, belirsiz denetim mekanizmaları ve platform mimarisinin doğrudan yönlendirmeleri dolayısıyla dezavantajlı konumlarda kalmaktadır. Yazarlar, dijital platformların, ilk etapta vaat edildiği gibi bir eşitleyici değil; aksine, emek sömürüsünü dönüştüren araçlar olarak çalıştığına dikkat çekmektedirler.

Bu yapı içinde, dijital emekçiler genellikle görünmez ve parçalanmış bir iş gücü oluşturmakta, kendi aralarında örgütlenme potansiyelleri baskı altına alınmakta ve platformlar bu stratejiyi, düzenlemelere tabi olmayan bir çalışma rejimi yaratmak için kullanmaktadır. Ayrıca coğrafı sınırlar aşılabilse de bu yeni meknsallık, işçilerin pazarlık gücünü geriletmekte; belirsizliği, bilgi asimetrisini ve perspektifsizliği artırarak işçi profillerini ikincilleştirmektedir (Graham vd., 2017).

Bu bağlamda, dijital teknoloji ve platformlar, dijital imkanlar vaadiyle ortaya çıkarken içerdiği toplumsal, kültürel ve ekonomik eşitsizlikleri sembolize eder bir şekilde bu eşitsizlikleri yeniden üretmektedir. Bir yandan erişim ve beceri alanında sınıfsal ayrımlar derinleşirken, öte yandan dijital emek alanında bu ayrımlar daha görünmez fakat daha keskin şekillerde devam etmektedir. Van Dijk’in dijital uçurum modelinin ve Graham ve arkadaşlarının dijital emek analizlerinin çaprazlandığı nokta, dijitalleşmenin bir dönüşüm değil; mevcut güç ilişkilerini yeniden üreten bir süreç olduğunu göstermektedir.

Dijital eşitsizliklerdeki derinleşme yalnızca teknik erişim sorunlarından ibaret değildir. Aynı zamanda bilgi üretimi, beceri geliştirme, katılım ve emek piyasasındaki adalet kırılmalarıyla i içe geçmiş karmaşık bir sosyal olgudur. Bu durum Küresel Kuzey ile Güney arasındaki yapısal farklılıkları derinleştirirken, politik müdahale alanlarını sadece altyapı yatırımlarıyla sınırlı tutmanın yetersiz kalacağını göstermektedir. Bu kapsamda, dijital eşitsizliklere karşı sürdürülebilir, kapsayıcı ve adalet merkezli politikalar, yalnızca erişim sağlamanın ötesinde, beceri geliştirme, içerik üretiminin desteklenmesi, emek haklarının korunması ve platformlarda şeffaflık ve demokratik denetime dayalı dönüşümler içermelidir.

5- Platform Kapitalizminin Hegemonyası

Platform kapitalizminin günümüz ortamında hegemonik bir ekonomik ve toplumsal yapı haline gelmesi, dijital alanın merkeziyetsiz ideallerinden uzaklaşmasına, geniş kullanıcı kitlelerini bu ekosisteme bağımlı hale getiren tekelleşmiş platformların yükselişiyle sonuçlanmıştır. Nick Srnicek (2017) bu

durumu platform kapitalizmi kavramsallaştırmasıyla açıklarken, Facebook, Google, Amazon ve Apple gibi devlerin veri üzerinden yeni bir sermaye biçimi ürettiklerini ve bu sermayeyi kullanarak piyasa düzenini yeniden biçimlendirdiklerini vurgular. Sırf bu, bu platformların yalnızca ekonomik aktörler değil, aynı zamanda sosyal gerçekliği şekillendiren hegemonik güçler olduğunu ileri sürer. Bu bağlamda, platform kapitalizmi, sermayeyi besleyen kullanıcı emeğini görünmez kılarak veri temelli yönetim ve kontrol mekanizmasını kurumsallaştırmaktadır.

Hegemonik platform kapitalizmi salt ekonomik tekeller yaratmakla kalmayıp, dijital teknolojinin mekânsal, toplumsal ve politik kullanım alanlarını da düzenleyerek rekabeti sistematik biçimde engeller. Amazon ve Google Maps üzerinden yapılan analizde, bu platformların hem ekonomik etkinin coğrafi dağılımını yeniden yapılandırıldığını hem de platform kullanıcılarının ve bağlı firmaların coğrafi konumlarını düzenleyen bir güç olarak hareket ettiği belirtilmektedir (Kenney ve Zysman, 2020). Bu şekilde veriye dayalı yapay zekâ kapasitesi ve sermaye bakımından en büyük birikime sahip platformlar sektör üzerinde baskın konuma yükselmektedir. Bu durum, alternatif girişimleri zayıflatmakta ve kullanıcı tercihlerinin dar bir hegemonik havuzla sınırlandırılmasına neden olmaktadır.

Platform kapitalizminin kültürel ve ideolojik yayılımı, yalnızca Batı merkezli olmamakta, aynı zamanda küresel ölçekte platform emperyalizmini pekiştirmektedir. Platform emperyalizmi kavramı, Batı merkezli şirketlerin—Google, Facebook, Netflix, YouTube gibi küresel şirketlerin kültür ve teknoloji alanını domine ettiğini, dolayısıyla özellikle gelişmekte olan ülkelerde yerel dijital alternatiflerin gelişimini baskıladığını ortaya koymaktadır. Bu hegemonya, dijital alanda yalnızca ekonomik değil aynı zamanda kültürel egemenliğin de pekişmesine yol açar.

Alternatifler açısından bakıldığında, Shaked Spier (2025) alternatif bir model sunmaktadır: işlerlik, sahiplik ve teknik mimari temelli olarak ayrılan “ana akım platformlar” ve “kooperatif platformlar” arasındaki farkı vurgular. Kooperatif platformlar, demokratik yönetim ve ortak mülkiyet ilkeleriyle yapılandıkları için hegemonik düzenin ötesinde bir dijital gerçeklik oluşturabilirler. Bu, platform kapitalizmine karşı potansiyel direnç biçimidir. Christian Fuchs (2021) ise dijital kamu alanı ve dijital ortak mülkiyet kavramları üzerinden alternatif modeli somutlaştırır. Kapitalist platformlar dijital kamusalılığı ve demokratik katılımı metalaştırırken, kamu hizmeti veya toplumsal platformlar bu alanları yeniden inşa edebilir, böylece dijital demokrasi ve eşitliği ilerletebilir.

Platform kapitalizminin hegemonyası yalnızca ekonomik alanı değil, mekânsal, kültürel, toplumsal ve politik boyutları da kapsayan çok katmanlı bir tahakkümü ifade eder. Srnicek'in platform kavramını merkez alarak bu sistemin veri ve sermaye üzerinden yeniden üretildiğini göstermesi, teknolojik yapıların sömürü ilişkilerini açığa çıkarır. Alternatif kooperatif yapılar ve dijital ortak alan inisiyatifleri gibi modeller, bu hegemonik düzeni parçalama potansiyeline sahiptir. Ancak bunların yükselişı, sistemik direnç ve politik dönüşüm gerektirmektedir.

Sonuç

Dijital medya alanının serüveni, ütopyacı bir özgürlük ve eşitlik vizyonundan, derinleşen eşitsizlikler ve karmaşık sömürü ilişkileriyle karakterize edilen bir dijital kapitalizm gerçekliğine evrilmiştir. İnternetin erken dönemde temsil ettiği hacker etiği, ortak üretim ve özgür bilgi dolaşımı idcalleri, sermayenin yeni birikim stratejileri karşısında geri çekilmiştir. Gözetim kapitalizmi, bireysel mahremiyeti ve davranışsal veriyi ham madde olarak metalaştırırken, platform kapitalizmi bu veriyi işleyerek tekelci bir ekonomik ve toplumsal düzen inşa etmiştir. Bu düzen, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda dijital uçurum aracılığıyla sosyal ve coğrafî eşitsizlikleri de yeniden üretmekte ve derinleştirmektedir.

Ancak bu hegemonik yapı mutlak ve nihai değildir. Hacker kültüründen doğan direniş pratikleri, kooperatif platform modelleri, dijital kamu hizmetleri ve ortak mülkiyet arayışları, dijital geleceğin alternatif yollarını işaret etmektedir. Bu alternatif modeller, dijital alanın yeniden kamusallaştırılması, veri üzerinde demokratik denetim kurulması ve katılımcı bir dijital demokrasinin inşası için zemin sunmaktadır. Sonuç olarak, dijital mecradaki eşitsizlik ve sömürü ilişkilerine karşı mücadele, yalnızca teknolojik bir mesele olmayıp, özünde kapitalist üretim ilişkilerine ve onun yarattığı toplumsal tahakküm biçimlerine karşı verilen politik ve ideolojik bir mücadeledir. İnternetin kaybolan özgürleşme vaadini geri kazanmak, onu kontrol eden şirketlerin değil, onu kullanan ve üretenlerin çıkarlarını merkeze alan kolektif ve demokratik bir siyasetin inşasından geçmektedir.

Kaynakça:

- Barbrook, R., & Cameron, A. (1995). *The Californian Ideology*. Mute.
- Bauwens, M. (2009). Class and Capital In Peer Production. *Capital & Class*, 33(1), 121-141.
- Benkler, Y. (2001). Coase's Penguin, or Linux and the Nature of the Firm. *Yale Law Journal*, 112(3), 369-446.
- Benkler, Y. (2006). *The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom*. Yale University Press.
- Cadwalladr, C., & Graham-Harrison, E. (2018). *The Cambridge Analytica Files*. The Guardian.
- Couldry, N., & Mejias, U. A. (2019). *The Costs of Connection: How Data Is Colonizing Human Life and Appropriating It for Capitalism*. Stanford University Press.
- Dean, J. (2009). *Democracy and Other Neoliberal Fantasies: Communicative Capitalism and Left Politics*. Duke University Press.
- Foucault, M. (2019). *Hapishanenin Doğuşu Gözetim Altında Tutmak ve Cezalandırmak*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İmge Kitapevi.
- Fuchs, C. (2014). *Digital Labour and Karl Marx*. Routledge.
- Fuchs, C. (2021). The Digital Commons and The Digital Public Sphere: How To Advance Digital Democracy Today. *Westminster Papers in Communication and Culture*, 16(1), 9-26.
- Graham, M., Hjorth, I., & Lehdonvirta, V. (2017). Digital Labour and Development: Impacts of Global Digital Labour Platforms and The Gig Economy on Worker Livelihoods. *Transfer: European Review of Labour and Research*, 23(2), 135-162
- Hardt, M., & Negri, A. (2000). *Empire*. Harvard University Press.
- Harvey, D. (2005). *A Brief History Of Neoliberalism*. Oxford University Press.
- Jordan, T. (2001). *Activism! Direct Action, Hactivism and the Future of Society*. Reaktion Books.
- Kenney, M., & Zysman, J. (2020). The Platform Economy: Restructuring The Space Of Capitalist Accumulation. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 13 (1), 55-76.
- Levy, S. (1984). *Hackers: Heroes of the Computer Revolution*. Anchor Press.
- Lyon, D. (2018). *The Culture of Surveillance: Watching as a Way of Life*. Polity Press.
- Marks, K. (2014). *Kapital: Ekonomi Politîğin Eleştirisi*. Çev: Mehmet Selik. Yordam Yayınları.
- Mason, P. (2018). *Clear Bright Future: A Radical Defence of the Human Being*. Allen Lane.

- Negroponte, N. (1996). *Being digital*. Vintage Books.
- Schiller, D. (1999). *Digital Capitalism: Networking the Global Market System*. MIT Press.
- Seidl, T. (2023). Commodification and Disruption: Theorizing Digital Capitalism. *Weizenbaum Journal of the Digital Society*, 3(1), 1-35.
- Spier, S. (2025). The Politics Of Platform Technologies: A Critical Conceptualization of the Platform and Sharing Economy. *Philosophy & Technology*, 38(12), 1-23.
- Srnicek, N. (2017). *Platform Capitalism*. Polity Press.
- Taylor, P. (1999). *Hackers: Crime and the digital sublime*. Routledge.
- Terranova, T. (2000). Free Labor: Producing Culture for the Digital Economy. *Social Text*, 18(2), 33–58.
- Van Dijk, J. (2020). *The Digital Divide*. Polity Press.
- Wark, M. (2004). *A Hacker Manifesto*. Harvard University Press.
- Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. Profile Books.

